

1874: Parti af Karl Johans Gade i Christiania. Xylografi: R. Müller. Foto: Rune Aakvik – Oslo Museum – digitaltmuseum.no

Christiania – Kristiania – Oslo:

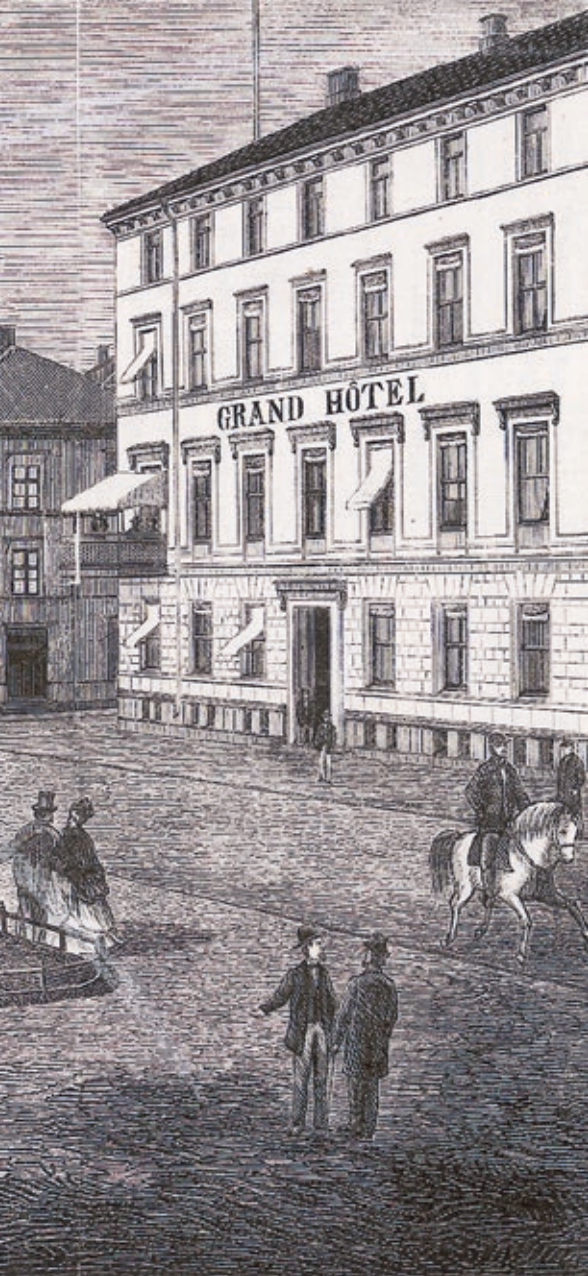
HVEM BYGDE MURBYEN?

Fra siste halvdel av 1800-tallet til rundt 1930

Tekst: Mari Sundbye Forberg, Murbyen Oslo
Illustrasjoner: digitaltmuseum.no, oslobilder.no

Mesteparten av Oslos murgårder ble bygget i løpet av noen tiår på slutten av 1800-tallet. Det var mange yrkesgrupper involvert i byggingen.

På 1800-tallet var det få ferdige byggevarer å få kjøpt, og lite ble importert. Murerne blandet mørtel selv, og malerne brakk sin egen maling. Spikerne kom fra en av spikerfabrikkene langs Akerselva. Byggingen av murbyen fikk dermed ringvirkninger for mange ulike arbeidere og håndverkere i Oslo.

1931: Arkitekt Holger Sinding-Larsen viser modell av Universitetsbiblioteket på Solli plass (ferdigstilt 1913) til reguleringsjef Harald Hals. Foto: Ukjent - Oslo Museum - digitaltmuseum.no

Murbyen Oslo er et bygningsvernssenter for Norges historiske murbygninger. Vi er spesielt opptatt av Oslos historiske murgårder, den karakteristiske bebyggelsen i pusset tegl fra byveksten i siste halvdel av 1800-tallet og frem til rundt 1930.

Oslo var Europas hurtigst voksende hovedstad i siste halvdel av 1800-tallet. Murgårdsbebyggelsen som ble oppført i denne perioden er unik, både fordi den er så utbredt, men også fordi den er relativt godt bevart.

Murgårdene er ikke bare verdifulle kulturminner, de er også en viktig del av byens identitet. De har stått i over 100 år og kan stå i 100 år til. Murbyen Oslo bidrar til å bevare denne historien.

www.murbyenoslo.no

Byplansjefer, stadskonduktører og reguleringsjefer

Noen enkeltpersoner har satt tydelig preg på murbyen Oslos overordnede utseende, selv om de ikke har vært med å bygge den rent fysisk. Disse menneskene arbeidet ikke alene – det var etter hvert ganske mange ansatte i kommunen som arbeidet med regulering og planlegging – men noen navn bør likevel nevnes.

Oslo fikk en stadskonduktør, en slags kombinasjon av byarkitekt og byplansjef, i 1827. Stadskonduktøren hadde ansvar for grunnoppmåling, generaloppmåling og byregulering. Stadskonduktørene og reguleringsjefene var ansatt i kommunen, og fikk etter hvert en stor administrasjon rundt seg, med oppmålingsbetjenter, assistenter og ingeniører.

Byens første stadskonduktør var Christian Grosch, fra 1827 til 1865. Så overtok G. A. Bull, som satt til 1904. I 1897 ble jobben delt i tre, oppmålings-, bygnings- og reguleringsjef. Bull regulerte blant annet Grünerløkka, som fikk rette gater og fir-kantede parker. I denne perioden var rette gateløp og karrébebyggelse etterstrebet.

Etter århundreskiftet kom det flere reguleringsjefer som ønsket seg vekk fra kommunens rettvinklede reguleringsplan. Ernst Bjerknes mente at gatene i større grad burde tilpasses terrenget. Harald Hals, reguleringsjef 1926–1947, ville bort fra 'sjakkbrettet' og tegnet storgårdskvartaler med buede gater, åpne plasser og lange siktlinjer. Dette ser man i områder som Torshovbyen, Lindern Hageby og Ila.

Arkitekter og byggmestere

Først på 1750-tallet ble det opprettet en form for arkitektutdanning i Danmark-Norge. Før dette brukte man utenlandske arkitekter eller erfarne byggmestere. Utover 1800-tallet ble det utdannet flere arkitekter. Det var svært vanlig at deler av utdanningen foregikk i utlandet, for eksempel i Tyskland og Sverige. Slik kom europeiske ideer og idealer til Norge.

Slett ikke alle murgårdene fra andre halvdel av 1800-tallet er tegnet av en arkitekt. Materialene og lovgivningen satte tydelige rammer for utformingen av gårdene, og håndverkernes fagkunnskap sørget for kvaliteten. Noen murgårder er tegnet av byggmestere – en håndverksmester eller svenn som enten bygger selv eller har den faglige ledelsen ved

1865: Øvre Foss teglverk, Christiania. Stor etterspørsel etter teglstein og god tilgang på velegnet leire gjorde at det ble startet mange teglverk i byen på 1800-tallet. Foto: Hans Emil Erichsen – Oslo Museum – digitaltmuseum.no

oppføringen av bygg. Murmestere hadde ofte rollen som byggmester for murgårder. Noen arkitekter likeså. Karl Høie omtales for eksempel som byggmester og arkitekt for flere av sine prosjekter. Overgangene var av og til flytende, særlig under byggeboomen, når det var vanskelig å få tak i fagfolk.

Flottere gårder med spesielle fasader eller planløsninger, og spesielt forretningsgårder, er oftere arkitekttegnet. Noen arkitekter tegnet mange gårder, som for eksempel Hans Grønneberg. Han tegnet gårder som var preget av historisme og jugendstil på Ila, Tøyen og Grünerløkka.

Produsenter

Visste du at det har vært teglverk på Bislett, der hvor stadion ligger i dag? Eller at det var flere teglverk på Ensjø? Teglverksarbeiderne spilte en viktig rolle i byggingen av murbyen. Den store etterspørselen etter teglstein på grunn av murtvungen, sammen med den gode tilgangen på leire, gjorde at det ble startet

mange teglverk i Oslo på 1800-tallet, som på Ensjø i 1811. Mange teglverk gikk konkurs etter krakket i 1899, men en god del fortsatte produksjonen utover 1900-tallet.

I 1899 ble det produsert hele 68,8 millioner teglstein bare i Kristiania. Mange steder produserte man også drenerør, garnsøkker og andre produkter. Norsk teglstein var stort sett rød, på grunn av jerninnholdet i leira. Ville man ha gul teglstein, måtte den importeres.

Bærum kommunevåpen forestiller en kalkovn, og det viser tydelig hvor viktig kalkindustrien har vært for kommunen. Det trengtes enorme mengder kalk til all mørtelen som ble brukt i byggeboomen på slutten av 1800-tallet. Mye av den ble framstilt i området rundt Oslo, særlig i Asker og Bærum. All kalken til byggingen av slottet i Oslo kom for eksempel derfra.

På slutten av 1800-tallet gikk man i Bærum fra småproduksjon til mer industriell produksjon, med såkalte fabrikkovner. Mange hundre mann jobbet på kalkfabrikkene, og kalken ble solgt til Oslo. Byggingen av murbyen skapte altså mange nye arbeidsplasser, også utenfor selve byen.

Murere

Uten murere – ingen murby! Murtvungen, og den hektiske byggingen av murgårder i andre halvdel av 1800-tallet, førte til stor etterspørsel etter murere i Oslo. Det var mangel på murere, særlig i starten, og mange utenlandske murere tilbrakte kalksesongen med å bygge gårder i Oslo.

Murerne gjorde svært mye på selve byggeplassen. De blandet mørtel selv, av lesket kalk og sand. De pusset fasadene med kalkpuss, laget trekninger i pussen, og det var murerne som malte gårdene med kalkmaling. På byggeplassene var også hjelpegutter og håndlangere som bar, gravde og gjorde annet arbeid som de faglærte ikke ville påta seg.

Kristianiakrakket i 1899 gjorde mange murere arbeidsløse. En del flyttet på seg, og deltok for eksempel i gjenoppbyggingen av Ålesund etter bybrannen. I referater fra fagforeningene som ble opprettet etter hvert, ser man at lønninger og opplæring var viktige temaer for murerne, særlig når tidene var dårligere.

1890-årene: Murere og murarbeidere i Kristiania.
Foto: Ukjent – Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek – Oslobilder.no

1933: En blikkenslager på taket av en bygård i Hegdehaugsveien 27, Oslo.
Foto: Wilhelm Hassrød
– Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek
– digitaltmuseum.no

Malere

Selv om det var murerne som malte fasadene, hadde malerne en viktig rolle i byggingen av murgårdene. De malte innendørs, blant annet i trapperom og oppganger.

Det fantes ikke ferdigblandet maling på slutten av 1800-tallet, og å male var derfor i hovedsak forbeholdt håndverkere. Maleren laget all maling selv, både limfarge og linoljemaling, og hadde inngående kunnskap om materialer og pigmenter.

Stilen som dominerte på slutten av 1800-tallet, da de fleste murgårdene ble bygget, kalles historisme. Den kjennetegnes ved at man lar seg inspirere av eldre stilarter som gotikk, renessanse og barokk. Rikt dekorerte flater var populært, noe som blant annet gjorde at trapperommene ofte fikk mye dekor, med ulike teknikker. Malerne kunne bruke sjablonger, male på frihånd, eller lage strekdekor. Ettersom arbeidskraft var forholdsvis billig, ble selv ganske nøkterne gårder ofte dekorert.

Gipsmakere

Gipsmakerne var en av yrkesgruppene som nøt godt av at det ble bygget så mange murgårder i Oslo. Mot slutten av 1800-tallet var det moderne med gipsornamenter på fasader og himlinger. Ny teknologi med fleksible støpeformer senket prisen, og denne typen fasadedekorasjon ble derfor tilgjengelig for mange.

I perioder har det antagelig vært flere hundre gipsmakere i Oslo for å møte etterspørselen etter gipsdekor. Et norsk gipsmakerlaug ble opprettet i 1886. Mange gipsmakere kom fra utlandet, ofte fra Italia, og var ikke fast bosatt i Oslo. Alle var heller ikke faglærte. Byggeboomen gjorde at en del utbyggere spekulerte i å la ufaglærte jobbe på gårdene. Dette gjaldt gipsmakere, men også andre profesjoner.

Magistraten i Oslo beklaget seg over gipsmakerne under byggeboomen på 1890-tallet: «Arbeidsforholdene har alltid vært løse og arbeiderne upålitelige og mindre dyktige. De gode tider og en stadig innvandring av italienske omstreifere har ikke forbedret de faglige tilstandene.»

Blikkenslagere

Å lage bruksgjenstander av metallplater, som kjeler og øser, har man gjort lenge i Norge. På 1200-tallet ble det et eget yrke, nemlig kjelesmed, som så utviklet seg til å bli kobber- og blikkenslager. Fortsatt laget de mye utstyr til hjemmet. På 1800-tallet fikk faget den formen det har i dag, som et bygghåndverksfag.

Blikkenslagere former tynne plater av kobber, sink, stål og aluminium.

Takrenner ble vanligere på 1800-tallet, noe som ga blikkenslagerne mer å gjøre. Murgårdene hadde nesten alltid takrenner og nedløpsrør for å føre vannet bort fra fasadene. Byggeboomen krevde mange kilometer rør og renner. Mange blikkenslagere gikk fra å lage og reparere husholdningsgjenstander til å jobbe i byggebransjen. Man kunne ikke kjøpe ferdige takrenner og nedløpsrør, og en viktig del av blikkenslagerens arbeid var å lage og forme dette. De laget også plattetak, for eksempel på spir. Denne typen arbeid ble det også mer av, noe som krevde fagkunnskap, nøyaktighet og solid arbeid.

1926: Foss jernstøperi på Grønertøkkå. Smedene laget alt av spir, tårn, rekkverk og annen metalldekorasjon.
Foto: Anders Beer Wilse – Oslo Museum – digitaltmuseum.no

Smeder

Byens smeder spilte også en viktig rolle. De laget alt av spir, tårn, rekkverk og annen metalldekorasjon.

For smedene var byggeboomen gode nyheter. De hadde mistet arbeid fordi hengsler og beslag i større grad ble masseprodusert, men den økende etterspørselen etter spir, balkonger, gitre og porter mer enn veide opp for dette. Smeder som utførte slike dekorative arbeider ble ofte kalt kunstsmeder eller kleinsmeder.

Et søk i folketellingen for år 1900 i Kristiania viser mer enn 300 smeder. I Aker, som senere ble en del av Oslo, var det over 90 samme år.

Tømrere og snekkere

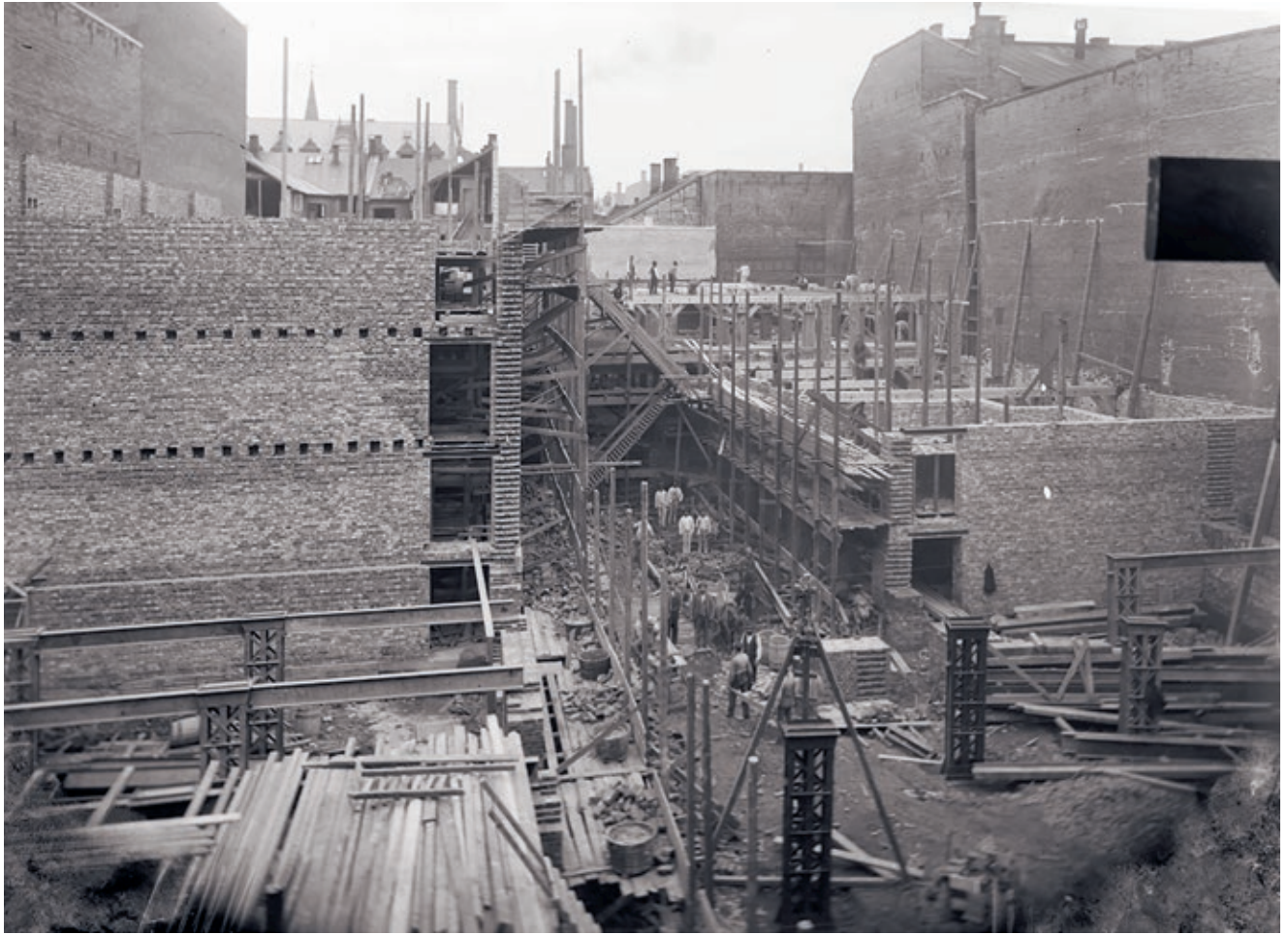
Murbyen består ikke bare av mur! Selv om hovedmaterialet er teglstein, er det også mye tre. Det er i dag vanlig å skille mellom tømrere og snekkere, selv om begge arbeider med tre. Tømrerne arbeidet med selve huset, på byggeplassen. I en murgård var det for eksempel de som sto for bjelkelag, lettvegger og takkonstruksjoner.

Snekkerne jobbet ikke på byggeplass, men i et snekkerverksted, der de blant dører, porter og vinduer m.v.. De hadde kunnskap om hvilke materialer som gjorde at vinduene og dørene kunne holde lenge, med minimalt vedlikehold. Vinduer og dører fra denne perioden har ofte høyere kvalitet enn det som produseres i dag.

Glassprodusenter og glassmestere

Alle murgårder har vinduer. Som tidligere nevnt, ble de laget i snekkerverksteder. Men hvor kom glasset fra? Noe ble importert, men Hurdal glassverk produserte vindusglass fram til slutten av 1800-tallet, og Drammen Glassverk var fra 1890-tallet landets største produsent. Glasset ble opprinnelig produsert for hånd av glassblåsere. Utover 1900-tallet ble produksjonen mer automatisert, og i 1928 gikk det over til maskinproduksjon.

Glassmesterne monterte rutene i vinduer, og laget blyglass og annet dekorglass til oppganger og leiligheter. Det har vært glassmestere i norske byer siden 1500-tallet. Mange fikk mye arbeid

Ca. 1899: Byggeplass, adresse ukjent.
Foto: Marie Hermana Dorothea Gleditsch – Oslo Museum – digitaltmuseum.no

under byggeboomen, men konkurransen med større aktører var sterk. Krakket i 1899 betydde færre oppdrag på nybygg. Heldigvis for glassfaget ble farget glass populært, og amtmannen beskriver det slik på slutten av 1800-tallet: «I de sidste Aar er Blyindfatning med forskjelligfarvet Glas kommet til en større Anvendelse. Den gamle Glasmosaik er derved igjen begyndt at udvikles, og hos os har enkelte Mestere lagt adskilligt Arbeide og Penge i denne Kunsts Oparbeidelse.» Utover 1900-tallet var blyglass fortsatt populært, og faget fortsatte å utvikles. Etter 1910 ble det bedre tider, da byggingen tok seg opp igjen.

Kilder

- Amtmannens femårsberetninger for Kristiania fra perioden 1866–1915
- Folketellinger for Kristiania og Aker fra perioden 1865–1920
- Malern og malerfaget. Artikkel fra Norsk Folkemuseum <https://norskfolkemuseum.no/malern-og-malerfaget> (hentet 23.10.2023)
- Murmesteren II. utgave 1928
- Pedersen, Johan: Murernes union gjennom 75 år. Unionen 1957
- Pedersen, Johan: Norsk murerforbund gjennom 50 år: 1. mai 1900–1. mai 1950. (s.n.)
- Pedersen, Oscar: Oslo Kobber- og Blikkenslagerlaug gjennom femti år: en fremstilling av laugets arbeide 1884–1934. Oslo Kobber- og Blikkenslagerlaug 1934
- Røsoch, Henry: Norsk glass i to hundre år. Kunstindustrimuseet i Oslo 1939
- Oslo Museum
- Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek
- digitaltmuseum.no
- oslobilder.no